

УДК 347.4

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДОГОВОРУ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ

Максим ТКАЧЕНКО,

ад'юнкт кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

SUMMARY

The concept and essence of the contract of lifelong maintenance is investigated in this work. The necessity of using the legal category "contract" on the legal relations of life-long content is substantiated. It is proposed to improve the definition of the term "contract of life-long content" by including in it provisions relating to the life of a third person. Prospective directions of the further researches on the considered questions are determined.

Key words: guardianship, caring, custody, help, method, guard, providing of rights and interests, ward persons.

АНОТАЦІЯ

У роботі досліджено поняття та сутність договору довільного утримання. Обґрунтовано необхідність використання правової категорії «договір» стосовно правовідносин довільного утримання. Запропоновано удосконалити визначення поняття «договір довільного утримання» шляхом включення до нього положень, що стосуються довільного утримання третьої особи. Визначено перспективні напрями подальших розвідок із досліджуваних питань.

Ключові слова: опіка, піклування, опікування, допомога, спосіб, охорона, забезпечення прав та інтересів, підопічні особи.

Постановка проблеми. В енциклопедичній літературі під договором розуміють угоду двох або більше сторін про встановлення, зміну чи припинення відповідних прав і обов'язків [1, с. 232]. Дефініція ж «цивільно-правовий договір», що є однією із центральних категорій дослідження цивільного права, традиційно розглядається як багатозначне поняття: як підстава виникнення правовідношення (договір-правочин); як саме правовідношення, що виникло із цієї підстави (договір-правовідношення); як форма, у якій відповідне правовідношення втілюється (договір-документ) [3, с. 70].

Що стосується безпосередньо терміна «договір довільного утримання», потрібно зауважити, що згідно із Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) за договором довільного утримання одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довільно (ст. 744 ЦК України [4]).

Актуальність теми. Таким чином, незважаючи на назву згаданої статті («Поняття договору довільного утримання (догляду)»), фактично у ст. 744 ЦК України [4] не наведено дефініції цього договору, а натомість визначена його сутність. Відтак варто погодитися з науковою позицією М.В. Лаптоша та А.О. Куртакової, які звертають увагу на стрімкий розвиток цивільно-правових відносин стосовно передачі майна на умовах одержання довільного утримання (догляду) як об'єкта цивільних прав та вказують, що за умови відсутності єдиного розуміння фундаментальних категорій щодо надання довільного утримання (догляду) у законодавстві й на практиці висвітлення проблематики цих зобов'язань представляє великий науковий і практичний інтерес для вітчизняної цивілістики [8, с. 58].

Вищезазначене свідчить про актуальність наукового аналізу поняття «договір довільного утримання».

Проблематиці договору довільного утримання присвячені наукові праці О.М. Великороди, О.В. Дзери, М.С. Долинської, О.С. Іоффе, Н.С. Кузнецової, А.О. Куртакової, В.О. Кучера, М.В. Лаптоша, Р.А. Майданика, Г.Б. Яновицької та інших науковців.

Однак ступінь дослідженості поняття та сутності договору довільного утримання на користь третьої особи наразі залишається недостатнім.

Метою статті є дослідити наявні наукові підходи до визначення та змісту поняття «договір довільного утримання», надати пропозиції щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. О.С. Іоффе визначав договір довільного утримання як договір, за яким одна сторона (відчужувач) передає житловий будинок або частину будинку у власність другій стороні (набувачеві), що приймає на себе обов'язок утримувати відчужувача до його смерті [6, с. 292].

У дослідженні О.М. Великороди наведено визначення договору довільного утримання як правочину, за яким відчужувач передає набувачеві у власність нерухоме або будь-яке рухоме майно, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довільно [5, с. 6].

М.С. Долинська визначає договір довільного утримання як довготривалий правочин про перехід у власність майна (нерухомого чи цінного рухомого) під взаємне зобов'язання набувача щодо надання відчужувачу довільного утримання та (або) догляду, який підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню, якщо його предметом є нерухоме майно [10, с. 324].

Частина науковців (зокрема, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, Р.А. Майданик [5, с. 365], Г.Б. Яновицька, В.О. Кучер [6, с. 277], М.В. Лаптош, А.О. Куртакова [8, с. 58] та ін.) під час формування поняття договору довільного утримання послуговується положеннями ст. 744 ЦК України [4].

Неважко помітити, що одним із принципових моментів, який не знайшов свого вирішення у законодавстві (та, відповідно, у більшості робіт, автори яких послуговуються у власних дослідженнях положеннями законодавства щодо поняття договору довільного утримання), є визначення договору довільного утримання як договору, правочину або угоди. Це питання по-різному вирішується і в наукових дослідженнях О.М. Великороди, М.С. Долинської, О.С. Іоффе та інших авторів.

Вважаємо, що для вирішення окресленого питання потрібно виходити з наукової позиції, сформованої О.Д. Корещьким стосовно юридичного договору загалом. Автор ви-

значає юридичний договір як об'єктивовані, вільно погоджені, юридично значимі, дозволені і захищені законодавством наміри декількох осіб здійснити (або утриматись від здійснення) стосовно один одного юридичні або фактичні дії для реалізації особистих інтересів [9, с. 41]. Важливим у цьому визначенні договору є розмежування понять «договір» і «правочин». Так, О.Д. Корецький розглядає договір як намір сторін здійснити визначені дії юридичного або фактичного характеру. «Намір» є основою для визначення поняття «договір», а «дія» є основою поняття «правочин». Для законодавця наміри сторін мають значення у тому аспекті, що вони неминуче повинні перетворитися в конкретні дії (поведінку), що є об'єктом правового регулювання. Тобто договір – це намір вчинити правочин, а правочин – це реалізація договору [9, с. 80]. О.Д. Корецький визначає поняття юридичного договору як об'єктивовані у встановленому законодавством порядку, вільно погоджені наміри деяких осіб вчинити один з одним юридичний правочин (або правочини) для реалізації особистих інтересів [9, с. 41].

Варто також враховувати положення ст. 202 ЦК України [4], згідно з якою правочиною потрібно вважати дію особи, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Відповідно до ч. 2 згаданої статті правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори). При цьому одностороннім правочиною є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами. А дво- чи багатостороннім правочиною є погоджена дія двох або більше сторін (ч. 4 ст. 202 ЦК України [4]).

Виходячи із сутності договору довічного утримання, можемо дійти висновку, що для цієї категорії правовідносин характерною є наявність певних дій щонайменше з боку двох сторін: відчужувача, який має передати набувачеві у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме або рухоме майно, яке має значну цінність, та набувача, який зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно.

Таким чином, вважаємо, що стосовно правовідносин довічного утримання доцільно послуговуватися правовою категорією «договір», оскільки використання терміна «договір» у формуванні визначення «договір довічного утримання» дозволить підкреслити багатосторонність відповідних правовідносин. Це, однак, не заперечує можливості використання у досліджуваній сфері правової конструкції «правочин», оскільки ця категорія є більш загальною стосовно поняття «договір». Використання поняття «угода» у зазначеній правовій конструкції вважаємо недоцільним, виходячи з відсутності правових традицій використання вказаної понятійної одиниці щодо правовідносин довічного утримання.

Тобто договір довічного утримання насамперед є договором, що має бути відображено у його визначенні.

Ще одним важливим питанням є включення до поняття «договір довічного утримання» правової конструкції, що описує дії двох учасників договору: відчужувача та набувача. Згідно із ч. 1 ст. 746 ЦК України [1] відчужувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я. Набувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути повнолітня дієздатна фізична особа або юридична особа (ч. 2 ст. 746 ЦК України [1]).

Щодо вказаного питання варто зауважити, що згідно із ч. 4 ст. 746 ЦК України [4] договір довічного утримання (догляду), крім іншого, може бути укладений відчужувачем також на користь третьої особи. У такому разі набувач зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, вказаної у договорі. Відповідно, у разі, коли відчужувач укладає договір на користь третьої особи, така особа

за договором забезпечується утриманням та (або) доглядом довічно.

Таким чином, відчужувач передає у власність набувачеві цінне майно, взамін чого останній отримує це майно і зобов'язується забезпечувати третю особу утриманням та (або) доглядом. Необхідно зауважити, що сучасні фахівці не вважають третю сторону окремою стороною у договорі утримання та вказують на відсутність необхідності вимагати згоду третьої особи на укладення договору [11, с. 6].

Отже, можливість укладення договору довічного утримання (догляду) на користь третьої особи передбачена цивільним законодавством – Цивільним кодексом України [4]. При цьому третя особа забезпечується утриманням та (або) доглядом довічно і виступає виключно в ролі особи, яка забезпечується утриманням та не є окремою стороною в договорі. Відповідно, її згода на укладення договору не є необхідною. Указане підтверджується також загальною правовою позицією щодо участі третьої особи у договорі, яка зазначена у ст. 636 ЦК України [1]. Згідно із цією статтею третя особа не є окремою стороною в договорі. Натомість встановлено, що третя особа лише має право вимагати від боржника виконання обов'язку на свою користь або ж відмовитися прийняти виконання.

Згаданий окремий випадок довічного утримання не знайшов свого закріплення ні в наявній законодавчій конструкції, ні в наукових визначеннях поняття «договір довічного утримання». Пропонуємо включити положення, що стосуються довічного утримання та догляду третьої особи, до наукового визначення поняття «договір довічного утримання».

Також важливою науковою проблемою у процесі дослідження поняття договору довічного утримання є питання використання у відповідному визначенні термінів «утримання» та «догляд». Незважаючи на те, що безпосередньо до заголовка Глави 57 ЦК України [4] включені обидві термінологічні одиниці (Глава 57 ЦК України «Довічне утримання (догляд)»), у самому тексті зазначеної глави відповідні поняття не розкриті.

Більше того, у ст. 749 ЦК України [4] відбувається змішування вказаних понять та доповнення понятійного ряду термінами «матеріальне забезпечення», «опікування», зміст яких стосовно договору довічного утримання також залишається нерозкритим. Так, згідно із ч. 1 ст. 749 ЦК України [4] у договорі довічного утримання (догляду) можуть бути визначені всі види матеріального забезпечення, а також усі види догляду (опікування), якими набувач має забезпечувати відчужувача. Відповідно до ч. 2 ст. 749 ЦК України [4], якщо обов'язки набувача не були конкретно визначені або у разі виникнення потреби забезпечити відчужувача іншими видами матеріального забезпечення та догляду, спір має вирішуватися відповідно до засад справедливості та розумності.

О.С. Іоффе у власному дослідженні взагалі вказує на недоцільність деталізації змісту довічного утримання у визначенні поняття «договір довічного утримання», обґрунтовуючи свою позицію тим, що конкретизовані моменти того, що саме входить до категорії «довічне утримання», мають значення під час аналізу прав та обов'язків учасників договору. У самому ж визначенні О.С. Іоффе вважає достатнім вказати на обов'язок довічного утримання відчужувача, що приймає на себе отримувач майна за договором [6, с. 292].

Вищезазначене свідчить про необхідність розв'язання наукової проблеми щодо використання у визначенні поняття договору довічного утримання таких термінів, як «утримання» та «догляд».

Термін «утримання» щодо предмета нашого дослідження залишається недостатньо розкритим у наявних наукових працях із цивільного права.

Зокрема, С.О. Харитонов та О.В. Старцев пропонують під «утриманням» розуміти «повне забезпечення матеріальними та грошовими ресурсами особи для задоволення її життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності» [19, с. 531].

У нормативно-правових документах відсутнє визначення указаної категорії, натомість у положеннях законодавства можна знайти роз'яснення такого поняття, як «утриманець».

Так, відповідно до ч. 2 ст. 1265 ЦК України [4] утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менше п'яти років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів існування.

У Законі України «Про пенсійне забезпечення» [14] міститься визначення членів сім'ї, які вважаються утриманцями. Згідно зі ст. 38 згаданого Закону [14] члени сім'ї померлого вважаються такими, що були на його утриманні, якщо вони були на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів існування.

Маємо зазначити, що визначення поняття «утримання» через термін «повне утримання» (як це зроблено у Законі України «Про пенсійне забезпечення» [14]) є не зовсім вдалою конструкцією. Разом із тим спільним для закріплених у законодавстві визначень поняття «утриманець» є одержання матеріальної допомоги, яка є основним джерелом засобів існування.

Також під час наукового аналізу поняття «утримання» потрібно звернутися до наявного у чинному законодавстві визначення поняття «державне утримання». Зокрема, згідно із Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [17] державне утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа – це «повне забезпечення відповідно до державних соціальних стандартів матеріальними та грошовими ресурсами дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа для задоволення їхніх життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності».

Звернення до матеріалів судової практики свідчить, що у процесі розгляду цивільних справ стосовно договірних відносин довічного утримання суди індивідуально підходять до проблеми визначення та змістовного наповнення поняття «утримання». Наприклад, у рішенні Московського районного суду міста Харкова у справі № 643/17895/14-ц [16] під «утриманням» пропонується розуміти «повне забезпечення матеріальними та грошовими ресурсами особи для задоволення її життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності. Головною ознакою утримання є забезпечення утриманця (відчужувача) грошовими коштами та (або) іншими матеріальними цінностями».

Важливим за цих умов є питання, яким має бути обсяг матеріальної допомоги (чи матеріального забезпечення).

Зокрема, визначення матеріальної допомоги як основного джерела засобів до існування встановлює певні обмеження для сторін договірних відносин довічного утримання, оскільки залишається невирішеним питання, чи може утриманець отримувати доходи і з інших джерел та як мають співвідноситися такі доходи і матеріальна допомога, що її надає утримувач.

Натомість визначення обсягу такої допомоги у розмірі, що дозволяє задовольнити життєво необхідні потреби та створити умови для нормальної життєдіяльності, передбачає суб'єктивні критерії оцінки такого обсягу, які (у разі відсутності деталізації у договорі) досить складно буде довести, коли виникнуть спірні ситуації.

Вважаємо, що визначення обсягів утримання має проводитися за такими критеріями:

а) наявного в Україні державного соціального стандарту, визначеного як «прожитковий мінімум» (під яким для цілей нашого дослідження розуміємо вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [18]);

б) припущення про те, що матеріальна допомога може бути єдиним джерелом засобів існування утриманця за договором довічного утримання;

в) визначеного ЦК України [4] принципу свободи договору, який для випадку довічного утримання передбачає, зокрема, можливість встановлення розміру допомоги на розсуд сторін.

Отже, вважаємо, що матеріальна допомога за договором довічного утримання має забезпечувати утриманцю можливість задоволення його життєво необхідних потреб та створювати умови для нормальної життєдіяльності і повинна визначатися за загальним показником прожиткового мінімуму в Україні, крім випадків, коли розмір такої допомоги прямо визначений у договорі.

Підсумовуючи отримані результати, вважаємо, що поняття «утримання» у розрізі правовідносин довічного утримання має базуватися на таких засадах:

1. Утримання має передбачати надання/отримання матеріальної допомоги у формі грошових коштів та (або) інших матеріальних цінностей.

2. Розмір матеріальної допомоги має бути не меншим, ніж загальний показник прожиткового мінімуму в Україні, крім випадків, коли розмір допомоги прямо визначений у договорі.

Поняття «догляд» національним законодавством не визначено й означає, у широкому розумінні, нагляд за відчужувачем, станом його здоров'я, умовами побуту тощо. Догляд не обов'язково пов'язаний із наданням матеріальної допомоги й опосередковується своєрідною трудовою участю набувача в житті відчужувача, наданням відчужувачу послуг, обсяг яких передбачається договором [15].

При цьому межі поняття «догляд» охоплюють також морально-емоційні стосунки між набувачем та відчужувачем [15].

Згідно з Переліком соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, затвердженим Наказом Міністерства соціальної політики України від 3 вересня 2012 р. № 537 [25], розрізняються такі види догляду:

– догляд вдома – допомога у самообслуговуванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, годування), у пересуванні в побутових умовах, у веденні домашнього господарства (закупівля продуктів харчування, ліків та інших товарів, приготування їжі, прання, прибирання житла, оплата комунальних платежів, дрібний ремонт одягу, взуття тощо), в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами (виклик лікаря, комунальних служб, транспортних служб тощо); навчання навичкам самообслуговування; допомога у забезпеченні технічними засобами реабілітації; навчання навичкам користування ними; психологічна підтримка; надання інформації з питань соціального захисту населення; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; допомога в оформленні документів;

– догляд стаціонарний – створення умов для проживання (надання ліжко-місця з комунально-побутовими послугами у стаціонарних умовах); забезпечення харчуванням, твердим, м'яким інвентарем; допомога у самообслугову-

ванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, прийом ліків, годування); спостереження за станом здоров'я, організація надання реабілітаційних та медичних послуг; допомога у забезпеченні технічними засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними; навчання навичкам самообслуговування; організація розпорядку дня, зокрема денної зайнятості, дозвілля;

– денний догляд – забезпечення умов для денного перебування; забезпечення харчуванням; допомога у самообслуговуванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, прийом ліків, годування); спостереження за станом здоров'я, надання реабілітаційних послуг; формування та підтримка навичок самообслуговування; психологічна підтримка; організація денної зайнятості, дозвілля.

Отже, вважаємо, що за договором довічного утримання набувач може забезпечувати відчужувача як утриманням, так і доглядом. Відповідно, до визначення поняття «договір довічного утримання» мають входити й утримання, і догляд.

Висновки. З урахуванням отриманих результатів нами пропонується таке визначення поняття «договір довічного утримання»: договір довічного утримання – це договір, за яким одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме або рухоме майно, яке має значну цінність, взаємін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача або третю особу, визначену у договорі, утриманням та (або) доглядом довічно.

За цих умов перспективним напрямом подальших розвідок потрібно вважати дослідження проблем укладення, виконання та припинення договору довічного утримання.

Список використаної літератури:

1. Юридична енциклопедія. – К.: НАНУ; ІДіП; Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. – Т. 2. – 1999. – 744 с.
2. Алексєєв І.С. Поняття та функції цивільно-правового договору / І.С. Алексєєв // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 7–10.
3. Заверуха Т.М. Синтетичний підхід до визначення поняття та ознак договору в цивільному праві / Т.М. Заверуха // Університетські наукові записки. – 2010. – № 3. – С. 70–76.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44 (зі змінами).
5. Великорода О.М. Договір довічного утримання: дис. ... канд. юрид. наук / О.М. Великорода. – Івано-Франківськ, 2006. – 193 с.
6. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М.: Юридическая литература. – 1975. – 880 с.
7. Цивільне право України. Особлива частина: [навчальний посібник] / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.
8. Лаптош М.В. Договір довічного утримання: питання теорії / М.В. Лаптош, А.О. Куртакова // Трипільська цивілізація. – 2012. – № 8. – С. 58–62.
9. Корецький А.Д. Теоретико-правовые основы учения о договоре / А.Д. Корецький. – СПб., 2001. – 500 с.
10. Долинська М.С. Особливості нотаріального посвідчення договору довічного утримання / М.С. Долинська // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – № 64. – С. 318–324.
11. Кульчій О.О. Договір на користь третіх осіб у право-відносинах обов'язкового страхування відповідальності автовласників / О.О. Кульчій // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 189–193.
12. Кузьмич О.Я. Договір на користь третьої особи в цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.Я. Кузьмич. – К., 2010. – 21 с.
13. Довічне утримання (догляд) / Л.М. Горбунова, С.В. Богачов, І.Ф. Іванчук та ін. – К.: Поліграф-Експрес, 2006. – 41 с.
14. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1788-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 3. – С. 10.
15. Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 26 травня 2016 р. у справі № 344/3581/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58724609>.
16. Рішення Московського районного суду міста Харкова від 5 квітня 2016 р. у справі № 643/17895/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57852835>.
17. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – С. 267.
18. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15 липня 1999 р. № 966-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 38. – С. 348.
19. Харитонов Є.О. Цивільне право України: [підручник] / Є.О. Харитонов, О.В. Старцев. – 2-е вид. перероб. і допов. – К.: Істина, 2007. – 816 с.
20. Бородовський С.О. Правове регулювання порядку укладення договору в цивільному праві України / С.О. Бородовський // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2002. – № 9. – С. 88–91.
21. Бородовський С.О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С.О. Бородовський. – Харків, 2005. – 20 с.
22. Рішення Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 24 липня 2012 р. у справі № 2-4225/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25370503>.
23. Великорода О.М. Договір довічного утримання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.М. Великорода. – Івано-Франківськ, 2006. – 25 с.
24. Яворська О.С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність: цивільно-правові аспекти: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.С. Яворська. – К., 2011. – 38 с.
25. Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати: Наказ Мінсоцполітики України від 3 вересня 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 74. – С.53.